

НЕРЕАЛИЗОВАНИ ПРОЈЕКАТ ЗГРАДЕ ДРЖАВНЕ АРХИВЕ (1922) АРХИТЕКТЕ ДИМИТРИЈА М. ЛЕКА

САЊА КИПРОСКИ

САЖЕТАК:

Нереализовани пројекат за зграду Државне архиве (1922) спада у један од раних радова Димитрија М. Лека, истакнутог архитекте и универзитетског професора Техничког факултета у Београду. Пројекат репрезентује високо академско образовање архитекте, као и његову наклоност и вештину у обликовању монументалних јавних објеката, којима ће и оставити најдубљи траг на југословенској архитектонској сцени. Сведочећи о постепеном формирању особеног ауторског израза архитекте, пројекат носи велики значај у целовитијем разумевању његовог уметничког опуса. Детаљном историографском обрадом тежимо допринети потпунијем разумевању сложене историје изградње зграде Државне архиве, као и сагледавању генезе аутентичног ауторског рукописа архитекте Лека.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *архитектура, академизам, Београд, Димитрије М. Леко, Државна архива, нереализовани пројекат*

ABSTRACT:

The unrealized project of the State Archives building (1922) is one of the earliest works of the prominent architect and university professor at the Technical Faculty in Belgrade, Dimitrije M. Leko. The project stands as an embodiment of the high-standard academic education of the architect, as well as his affectations and skill in designing monumental public buildings, which would come to have a deep impact on the Yugoslav architectural scene. As a witness to the gradual formation of the architect's particular authorial expression, the project is of great importance to a more complete understanding of his artistic opus. With a more detailed historiographical treatment, this paper strives to contribute to a more complete understanding of the complex history of the construction of the State Archives building, as well as to the genesis of Leko's own personal architectural style.

KEYWORDS: *architecture, academicism, Belgrade, Dimitrije M. Leko, State Archives, unrealized project.*

Темељита анализа нереализованих пројеката архитеката носи вишеструки значај за изучавање историје архитектуре. Указујући на свестраност, амбициозност, а неретко и смелу креативност својих аутора, ови пројекти доприносе изградњи свеобухватне слике о личности и делу стваралаца. Као драгоцен и незаобилазан извор за потпуније разумевање целовитих опуса архитеката, нереализовани пројекти представљају сведочанство ауторове креативне имагинације, а значај који носе једнак је реализованим пројектима.

Овакву вредност има и нереализовани пројекат за зграду Државне архиве (1922), угледног архитекта Димитрија М. Лека. Ретко помињан и парцијално осветљен у историографији, овај пројекат захтева детаљнију историографску обраду. Уважавајући претходне историографске доприносе и ослањајући се на ранија истраживања, тежимо допринети потпунијем разумевању историје изградње зграде Државне архиве, као и сагледавању генезе особеног ауторског рукописа архитекта Лека.¹

Пројекат за зграду Државне архиве архитекта Димитрије М. Леко извео је током свог ангажовања у Министарству грађевина, где је радио у периоду од 1913. до 1933. године, напредујући од положаја подархитекта до саветника четврте групе првог степена.² Пројекат је конципирао 1922. године,³ учествујући на конкурс у децембру месецу.⁴ Овај конкурсни рад сведочи о комплексности изградње зграде Државне архиве, истовремено отварајући бројна питања.

Прве замисли о образовању државне институције која би прикупљала, сређивала, а затим и баштинила значајна документа о српској историји формиране су средином деветнаестог века у Друштву српске словесности,⁵ да би након неколико деценија биле и озакоњене изгласавањем *Закона о Државној архиви Краљевине Србије* 1. децембра 1898. године, са одредбом ступања закона на снагу 1. јануара 1900. године.⁶ Овим је званично формирана вишеструко значајна институција за чување докумената историјског, културног и националног значаја, што је било од велике важности за даљи развој културе, неговање националног идентитета, развој

историјске науке, и истовремено су постављени темељи и за развој архивистичке делатности.⁷ Идеја о неопходности изградње објекта намењеног смештању Државне архиве била је активна од оснивања институције,⁸ што је било илустровано и у дневној и стручној штампи. Ипак, услед нестабилне политичке и неповољне материјалне ситуације у држави, такве замисли нису сматране приоритетним. Одлагање проблема резултирало је недостатком простора за адекватно смештање и заштиту архивске грађе, што је у годинама након Првог светског рата довело до тога да није било могућности за пријем нове архивске грађе.⁹ Ти проблеми, удружени са снажном градитељском активношћу након Првог светског рата, подстакнутом неопходношћу обнове земље разрушене ратом,¹⁰ допринели су подстицању све снажнијег залагања за хитно подизање одговарајуће зграде. Истовремено, новооформљена Краљевина СХС је тежила креирању репрезентативног идентитета на европској сцени, чему би допринела и изградња зграде за институцију која је утицала на развој културе, науке и неговање националног идентитета, презентујући Краљевину као просперитетну државу, која тежи културном и интелектуалном напретку. Стога је већ 1919. године остварен први покушај изградње палате Државне архиве, оличен у предлогу изградње објекта у центру Београда, испред кафане „Пролеће“, који је убрзо занемарен.¹¹ Поновни покушај остварен је у децембру 1922. године, расписивањем конкурса за изградњу зграде Државне архиве.¹²

У међуратном периоду конкурси су представљали уобичајену праксу,¹³ а њихов изразити значај огледао се у сабирању великог броја различитих идејних решења, што је даље доприносило развоју београдске и југословенске архитектонске сцене у међуратном периоду. Поред тога што су представљали сведочанство о тренутној ситуацији на архитектонској сцени и указивали на њен потенцијални развојни пут, носили су вишеструки значај за архитекте и инвеститоре. Слобода изражавања кроз конкурсна решења омогућила је младим архитектурама да смелим идејним пројектима истакну своју инвентивност и вештину, те завреде

истакнути положај у највишим стручним круговима, као и пажњу најшире јавности. Стога је и архитекта Димитрије М. Леко врло често учествовао на различитим архитектонским утакмицама,¹⁴ у чему се одсликава његов активни приступ и тежња ка доприносу развоју архитектонске струке. Истовремено, обиље различитих идејних пројеката расписивачу конкурса давало је могућност одређења за оно решење које је сматрано најадекватнијим како у естетским тако и у технолошким и материјалним равнима.¹⁵

О конкурсима за изградњу зграде Државне архиве, одржаном децембра 1922. године,¹⁶ постоји веома мало познатих информација, што га чини вишеструко специфичним. С обзиром на то да је реч о државном објекту изузетне важности, може се претпоставити да је конкурс расписало Министарство грађевина, тада највећи пројектантски биро у земљи, који је доминантно утицао на развојне токове архитектуре у међуратном периоду.¹⁷ Такође, у прилог овој тези иде и то што је архитекта Леко, који је извео пројекат, тада био запослен у поменутом министарству.

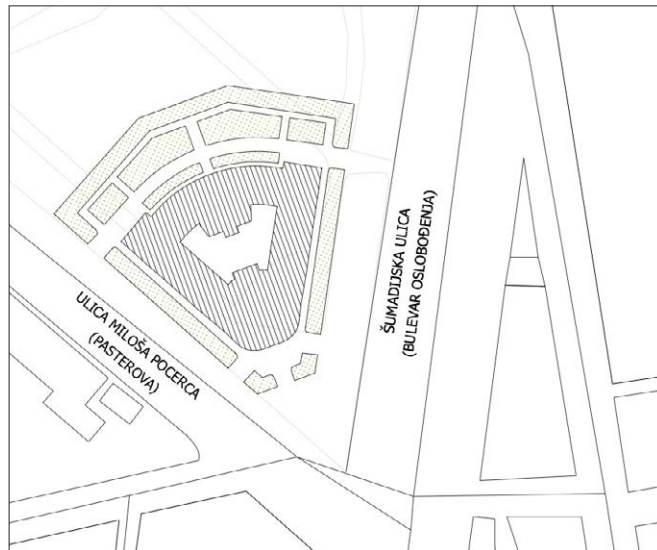
Непостојање информација о распису конкурса у дневној и стручној штампи представљало је изузетну реткост у међуратном периоду,¹⁸ што наводи на претпоставку да конкурс није био јавног карактера већ да су архитекти учествовали по позиву. Још једну од специфичности представља однос архитекте Лека према овом пројекту. У својим аутобиографским белешкама он наводи радове са којима је учествовао на око педесет конкурса током своје каријере, али овај пројекат не помиње.¹⁹ Ипак, из овога се не може закључити да архитекта Леко пројекат није сматрао значајним, поготово уколико се узме у обзир чињеница да је он пројекат за зграду Државне архиве изложио у оквиру Првог салона архитектуре 1929. године, уз још двадесет и осам својих радова.²⁰

Упркос томе што је био веома млад када је изradio пројекат Државне архиве, архитекта Леко је веома вешто одговорио на захтеве задатка, изражавајући јасно своју наклоност и вештину у обликовању монументалних јавних објеката. Без обзира

на непостојање великог искуства са оваквим типом архитектонских објеката, пројекат одражава извесну сигурност и јасноћу, која је била производ високог образовања и надарености архитекте.

Рођен у веома угледној београдској грађанској породици Леко, из које је произишло неколико универзитетских професора,²¹ архитекта Димитрије М. Леко имао је прилику да стекне квалитетно и високо образовање. Основно и средње образовање стице у Београду, а затим 1905. године уписује студије архитектуре на Техничком факултету Универзитета у Београду. Након два семестра одлази у Немачку, где се уписује на архитектонско одељење Техничке високе школе у Карлсруеу, а након четири семестра и положеног припремног испита, 1908. године се враћа у Београд, где наставља студије седмог и осмог семестра на Техничком факултету у Београду.²² У јесен 1909. године враћа се у Карлсруе, где похађа још четири семестра и остаје до дипломирања у јулу 1912. године, након чега се одмах враћа у Београд.²³ Своју професионалну личност формирао је под наизменичним утицајем двеју школа и средина, које нису биле у великом програмском и методолошком дисконтинуитету.²⁴ На његово професионално формирање значајно су утицале ауторитативне личности професора, од којих се посебно истиче професор Остендорф, један од најпознатијих теоретичара архитектуре прве половине двадесетог века.²⁵ Леко је преузео квалитативно најистакнутије ставове професора Остендорфа [Friedrich Ostendorf], али без апсолутизације усвојених идеја.²⁶ Ставови професора Остендорфа се посебно оличавају у Лековом ангажованом односу према остваривању принципа потпуне симетрије на објектима, док га је његово уверење о непостојању апсолутних мерила којима би се архитектонска дела могла квалитативно оцењивати удаљило од становишта уваженог професора.²⁷

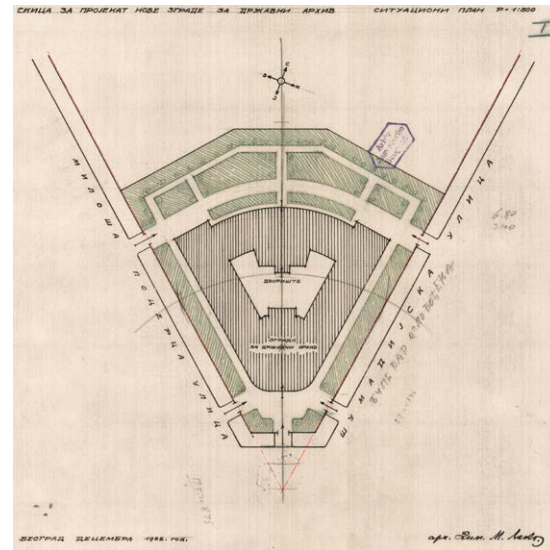
Поменуто школовање, као и велики таленат, допринели су томе да архитекта Леко врло рано у свом стваралачком опусу формира јединствен стилски израз, заснован на начелима академизма.²⁸ Својом склоношћу ка постизању хармоније у композицији, тенденцијом ка креирању једноставно-

Сл. 1. Прејидиостаављени положај зграде Државне архиве на углу улица Шумадијске (данас Булевар ослобођења) и Милоша Поцерца (данас Пастерова)

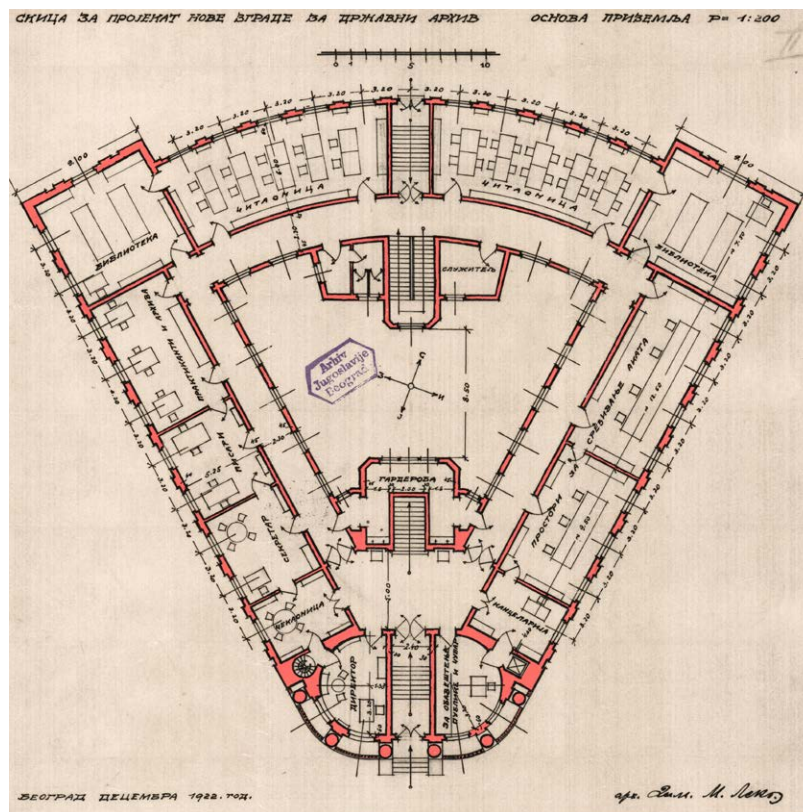
сти израза и чистих просторних односа, тежио је постизању монументалности, с тенденцијом досезања идеала непролазности у објектима. Архитекта Леко је оставио снажан печат на југословенској архитектонској сцени својим доприносима на пољу архитектуре, критике, као и педагошког рада.²⁹

Према пројектима архитектке Лека, палата Државне архиве је требало да буде смештена на врло важној локацији Западног Врачара,³⁰ на углу улица Шумадијске (данас Булевар ослобођења) и Милоша Поцерца (данас Пастерова улица) (сл. 1). Крајем деветнаестог века, тај простор био је укључен у границе рејона Београда, о чему сведочи и план града с натписом *угесио Бешлић*, из 1893. године, који приказује границе рејона Београда и обухвата поменути простор.³¹ Већ крајем деветнаестог и почетком двадесетог века, на простору *војничкој њоља* започето је формирање сложеног комплекса здравствених, просветних и социјалних установа.³² Неки од објеката који су дефинисали овај простор јесу зграда Прве српске опсерваторије, коју је пројектовао архитекта Димитрије Т. Леко 1890. године,³³ као и комплекс Војне болнице, чија изградња је започета 1904.

Сл. 2. Ситуациони план пројекта зграде Државне архиве (извор: Архив Југославије, МГ-КЈ 62 Збирка планова бр. 392)

године,³⁴ по пројекту арх. Данила Владисављевића.³⁵ Идеја формирања овог полифункционалног центра није обухватала зграду Архиве, што је и било очекивано, с обзиром на то да се о овој локацији за смештање Државне архиве почело промишљати тек након 1919. године.³⁶ Ипак, идеја о постављању ове важне институције у оквиру поменутог простора потенцијално је била подстакнута управо концептом о полифункционалном центру који је обухватао и просветне установе, па би зграда институције која доприноси развоју науке могла овде заузети истакнути положај. Према *Генералном урбанистичком плану Београда* Ђорђа Коваљевског, званично усвојеном 19. јула 1924. године,³⁷ зграда Архиве је задржала свој привилеговани положај на углу двеју поменутих улица.³⁸ Ипак, када је коначно изграђена 1928. године, зграда Државне архиве је смештена у оквиру Универзитетског центра,³⁹ развијаног на простору некадашњег Тркалишта,⁴⁰ а пројекат палате је израдио чувени руски академик архитектуре Николај Петровић Краснов [Никола́й Петро́вич Красно́в].⁴¹ Иако је овим поступком потпуно негиран ГУП Београда,⁴² може се претпоставити

Сл. 3. Основа приземља пројекта зграде Државне архиве
(извор: Архив Југославије, МГ-КЈ 62 Збирка планова бр. 392)

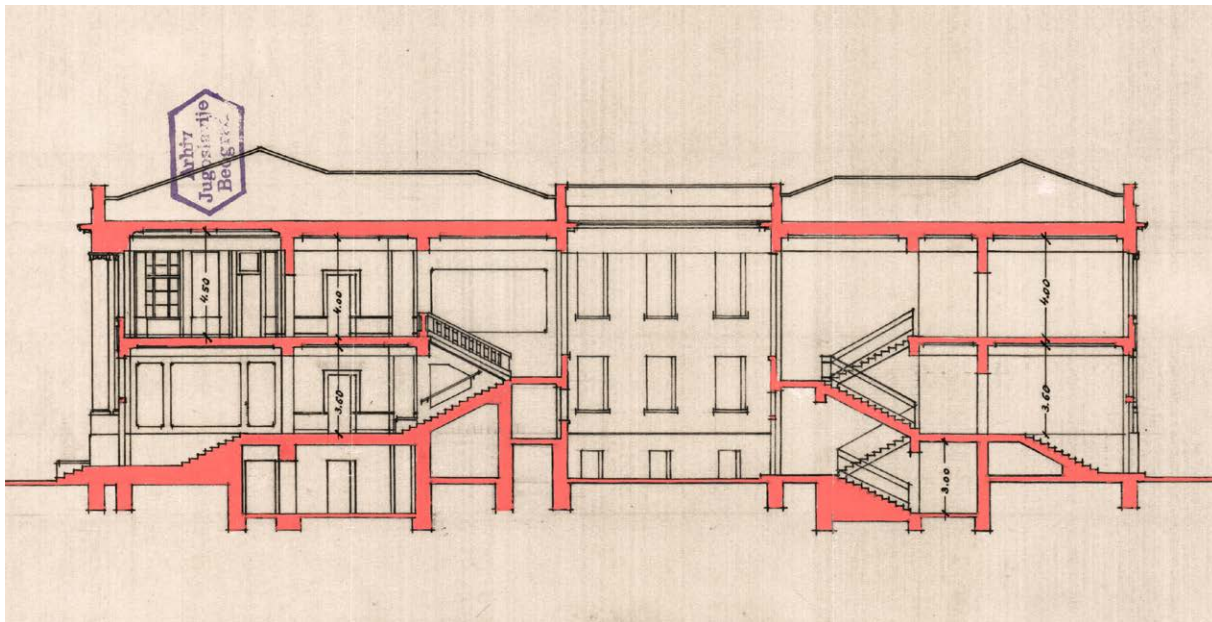
да је изненадно имплементирање зграде Архиве у оквиру Универзитетског центра резултат уверења о припадности Архиве, као институције која се залаже за очување знања о прошлости и развој науке, центру потпуно посвећеном образовању.⁴³ Да је изграђена на маркантној позицији на углу двеју важних улица, као што је Генералним урбанистичким планом и предвиђено, Државна архива би умногоме обогатила амбијенталне вредности Западног Врачара.

Пројекат је осмишљен потпуно у духу академизма, складно образовању и стваралачким афинитетима архитекте Лека. Заснован на еклектичној мешавини стилова, академизам је доприносио изградњи монументалних ефеката објекта, те је био у потпуном складу са идејом институције, изражавајући њену трајност, стабилност и узвишеност, истовремено сведочећи и о стабилности и

моћи Краљевине СХС. Академизам је био један од начина визуелног изражавања ауторитета и моћи државе и њених институција.⁴⁴

Изведен веома вешто, пројекат за зграду Државне архиве сублимира високо образовање и таленат архитекте Димитрија М. Лека. Цртежи основа и фасадних платана одражавају усмереност на детаље, прецизност и тежњу ка перфекционизму, градећи слику о архитекти Димитрију М. Леку као дисциплинованом ствараоцу, једном од најдоследнијих представника академизма на југословенској архитектонској сцени.⁴⁵

Леков ангажован однос према зеленим површинама јасно се читава на ситуационом плану (сл. 2). Зеленило у великој мери хуманизује шире просторне целине, истовремено оплемењујући строг и ауторитативан изглед монументалних објеката. Свестан значаја који зелене површине посе-

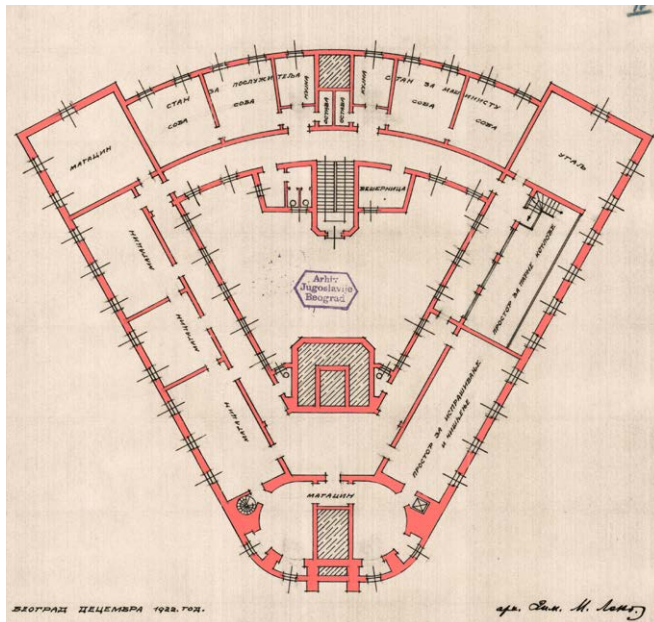
Сл. 4. Подужни пресек пројекта зграде Државне архиве
(извор: Архив Југославије, МГ-КЈ 62 Збирка планова бр. 392)

дују, Леко око палате планира обиље зеленила, које дисциплиновано и у строгим геометријским потезима прати облик основе објекта. Оживљености простора доприносе и стазе које се наизменично смењују с редовима зеленила, градећи мирну и узвишену атмосферу у просторном оквиру Архиве.

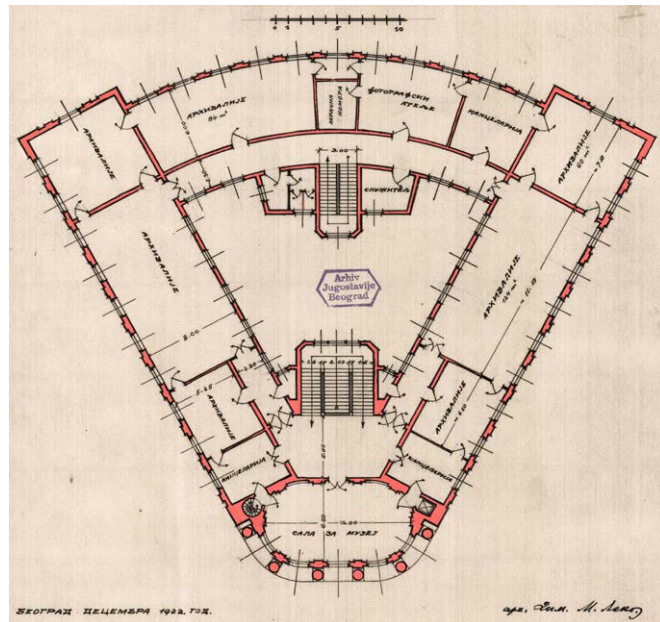
Основа је конципирана у облику једнакостраничног троугла, што је резултат локације на углу двеју улица. Два крила развијају се у правцу простирања улица и постављена су радијално у односу на угао, док је треће конвексног облика (сл. 3). У дубини здања предвиђено је пространо унутрашње двориште, врло често заступљено у академском речнику, и готово незаобилазно у делу архитекте Лека. С примарном функцијом обезбеђивања веће количине светлости унутар објекта, унутрашње двориште истовремено је утицало и на усложњавање архитектонске композиције. Пратећи постулате академизма, основа је дефинисана строго симетрично, а одликује је високо функционална диспозиција просторних јединица.

Главном улазу, смештеном на углу, приступа се преко монументалног степеништа. Приликом

уласка у објекат ступа се у ходник са степенишним трактом, који даље води у пространу вестибил. Када се посматра подужни пресек (сл. 4), приметно је да једини извор природне светлости у ходнику представљала лунета, смештена изнад улазних врата, те је ходник потенцијално замишљен као мрачни транзициони простор ка раскошно осветљеном вестибилу. Овај светлосни контраст између неосветљеног простора ходника и величанствене атмосфере пространог предворја представља посебну вредност пројекта. Вестибил, као и дугачки, страни ходници свих етажа, осветљен је светлошћу која продире кроз изразито велике прозорске отворе унутрашњег дворишта и ствара узвишену атмосферу у објекту. Канцеларије, смештене у бочним трактовима, осветљене су светлошћу која допире кроз прозоре фасадног платна. Упркос томе што није познато да постоје перспективни прикази унутрашњих простора Архиве, уколико се направи компарација и анализира предлог унутрашњег уређења зграде Министарства финансија, пројекта који су заједничким напором израдили архитекти Леко и Краснов, поводом конкурса 1924. године,

Сл. 5. Основа суићерена пројекта зграде Државне архиве (извор: Архив Југославије, МГ-КЈ 62 Збирка иланова бр. 392)

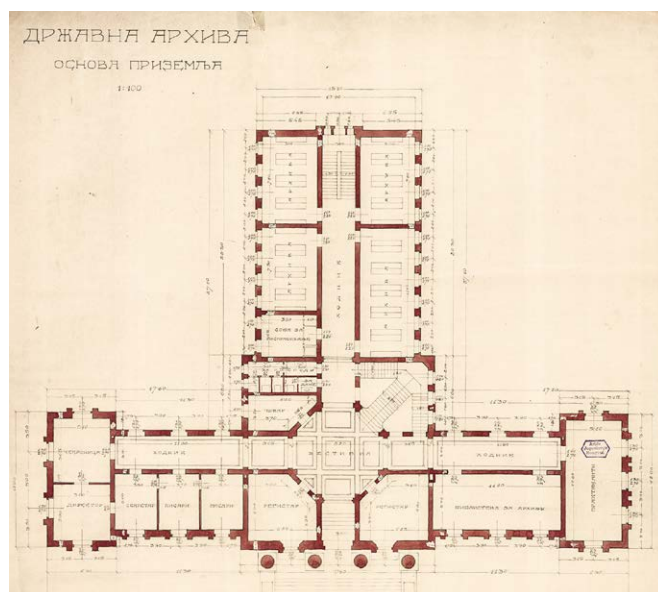
Сл. 6. Основа првој сираића пројекта зграде Државне архиве (извор: Архив Југославије, МГ-КЈ 62 Збирка иланова бр. 392)

свега две године након пројекта за Архиву, може се закључити да би унутрашњи простори поседовали величанствену стилску обраду, која би градила узвишену атмосферу у овом јавном објекту.⁴⁶

Преко пута улаза у вестибил смештено је монументално једнокрако степениште, које води на први спрат. Степениште је пројектовано врло промишљено, тако да се са пространог подеста, осветљеног светлошћу монументалних прозорских отвора унутрашњег дворишта, првом спрату може приступити преко два одвојена степенишна крака. Из вестибила приземне зоне може се приступити готово свим просторијама те етаже. Смештена такође преко пута улаза, гардероба заузима простор испод степеништа које води на први спрат. Овим је омогућено функционално решење брзог одлагања гардеробе корисника. Канцеларија директора, као и просторија која је у функцији места где корисници могу добити све неопходне информације, а у којој је боравио и чувар, постављене су паралелно, а са степеништем улазног ходника оне формирају елипсу. Станке су канцеларији директора приступале из чекаонице. Занимљив елемент про-

јекта представља спирално степениште, позиционирано између чекаонице и канцеларије директора. С обзиром на то да се степениште пружа дуж свих етажа, може се претпоставити да је оно било предвиђено искључиво за потребе директора. Симетрично постављен у односу на спирално степениште левог тракта, у десном тракту је био планиран лифт. У дубини плана позиционирано је још једно једнокрако степениште, којим се могло приступити излазу у унутрашње двориште и сутерену. Оно је такође водило и на први спрат.

Дуж бочних кракова објекта биле су постављене бројне просторије различитих функција, попут канцеларија секретара, писара, простора за практиканте и архиву, као и простора за сређивање аката. На трећем, дворишном крилу, предвиђен је још један улаз. Након пролазног ходника, истоветног ходнику на главном улазу, ступало би се у централне просторе приземне зоне. Поменуто крило је обједињавало две репрезентативне и простране читаонице, чије планиране површине су износиле по 86,4m², док су на угловима у снажно истуреним ризалитима би-

Сл. 7. Основа и приземља изведеног објекта зграде Државне архиве, архитектуре Николаја Петровића Краснова (извор: Архив Југославије, МГ-КЈ 62 Збирка планова бр. 392)

ле смештене библиотеке. Нешто мање по површини од читаоница, библиотеке су заузеле по 65,25 m². Посвећеност архитекте Лека изради овог пројекта оличена је и у његовом амбициозном покушају да предвиди целовит изглед просторија приземне зоне, кроз пажљиво цртање намештаја у свакој од њих.

Поред бројних магацина, у сутерену су били смештени и простори за испрашивање и чишћење, угаљ, просторија за парне котлове, као и два стана, један намењен послужитељу, а други машинисти (сл. 5). Станови су позиционирани у попречном крилу и састоје се од по две собе, кухиње и оставе, док су вешерница и тоалет, постављени изван површине стана, били заједнички.

Први спрат је доминантно био предвиђен за чување архивалија. Поред ових канцеларија, на њему су били смештени још и фотографски атеље с просторијом мрачне коморе, као и простори за служитеља и тоалет. Још једна сала која се истицала на првом спрату, како положајем тако и површином коју је заузимао, била је сала за музеј (сл. 6). Смештена у предњем делу објекта, самостално је заузми-

Сл. 8. Пројекат фасада зграде Државне архиве (извор: Архив Југославије, МГ-КЈ 62 Збирка планова бр. 392)

мала простор који је у приземној зони предвиђен за канцеларију директора, степениште које је водило у вестибил, и просторије за обавештавање корисника.

Тежња архитекте за постизањем потпуне симетричности основе, у складу с начелима академизма, није нарушила функционалност здања. У приступу архитекте Лека снажно је изражена тежња за конципирањем рационалних и функционалних просторних склопова. Такви ставови могли су бити примећени и у његовој критици савремене архитектонске сцене.⁴⁷

Објекат је пројектован веома пажљиво, а вертикалне и хоризонталне комуникацијске везе су врло промишљено изведене. Када би се основа пројекта упоредила са изведеним објектом Државне архиве (сл. 7), Леково решење би се чак потенцијално могло истаћи и као функционалније у погледу хоризонталних комуникацијских веза. Где год да се посетилац налази у Лековом здању, кружним кретањем би врло једноставно могао доћи до тражене просторије, док код изведеног пројекта Архиве основа у облику слова Т то онемогућава, креирајући мање приступачан аранжман. Такође,

непостојање унутрашњег дворишта код реализованог пројекта онемогућило је продор веће количине светлости, формирајући у унутрашњости Красновљевог здања мрачне просторе. Упркос томе што се унутрашње двориште не сматра увек добрим избором приликом решавања основе, јер усложњава композицију и доприноси формирању нефункционалних простора, овде то није случај. Унутрашње двориште је овде допринело квалитетном осветљавању просторних склопова, а није нарушило функционалност основе. Проблемско место које би се могло истаћи у анализи пројекта архитекте Лека јесте непостојање још једног степенишног тракта који би повезивао сутерен и приземну зону. У случају пожара у сутерену неопходно би било постојање још једног степеништа, које би присутнима у сутерену омогућио брзу и безбедну евакуацију. Ипак, у целости сагледавајући основе сваке етаже и њихове комуникацијске везе, пројекат је конципиран складно и функционално.

Концепција фасада одражава основне елементе јединственог ауторског рукописа архитекте Лека, упркос томе што је пројекат настао на самом почетку каријере овог ствараоца. Све фасаде се одликују великом сличношћу, а њихов монументални израз, у складу с наменом објекта, заснован је на потпуно хармоничном односу хоризонталних и вертикалних елемената.

Објекат се састоји од сутерена, приземне и спратне зоне, што се јасно одражава кроз трипартитну поделу фасадног платна (сл. 8). Снажно рустификована зона сокла оживљена је ненаметљивим квадратним прозорским отворима сутерена, у чијим осовинама су у приземном и спратном делу постављени једноставни, правоугаоно решени прозори. Формирана од водоравно постављених тесаника камена, тешка рустификација базиса доприноси чврстости и затворености композиције, истовремено формирајући утисак о неприступачности објекта, што је и било у складу с његовом ризничком наменом.⁴⁸

Хоризонтална регулација маса постигнута је постављањем балустрада испред прозорских отвора приземне зоне, као и снажно истуреним

поткровним венцем, над којим се издиже атика у форми балустраде. Суптилно истичући приземну и завршну зону објекта, балустраде одлично кореспондирају међусобно, сведочећи о вештини архитекте у постизању хармоничног израза. Статичности снажних хоризонтала супротстављен је вертикализам монументалних пиластера квадратног пресека, који визуелно обједињују приземну и спратну зону и уоквирују сваки прозорски отвор. Изградњи вертикалних акцената доприносе и једноставни правоугаони прозорски отвори приземља и првог спрата, визуелно повезани и употребом скромне међуспратне декорације, изведене у виду квадратних парапета. Пиластри доприносе у креирању узвишеног изгледа објекта, као и у разбијању потенцијалне монотоности дугачких фасадних равни, која би била производ великог броја истоветних правоугаоних прозора.

Један од елемената који доприноси различитости централног фасадног платна, окренутог према углу улица, од подужних фасада, јесте примена монументалних стубова који граде репрезентативан идентитет улазног дела објекта, док су на бочним фасадама примењени пиластри квадратног пресека. Улазно степениште главне фасаде директно наводи посетиоца ка двокрилним вратима, подељеним на осам поља и употпуњеним доминантним правоугаоним надсветлом.

Специфичност фасаде окренуте према башти јесте у снажно истуреним ризалитима на угловима, који фланкирају благо конвексно дворишно фасадно платно. Ризалити, ширине чак девет метара, носе само по једну прозорску осовину. Њихов однос према фасадном платну је 1: 3,56, те представљају својеврстан оквир централном делу композиције. Ризалити су примењени с циљем динамизовања фасаде, те избегавања потенцијалне монотоности зидног платна.

Монументалност објекта заснована је на складном односу хоризонталних и вертикалних елемената, уравнотеженом положају детаља према целини композиције, као и равноправном односу отвора према пуном зиду. Строги академизам архитекте Лека, заснован на методу контролисане имагина-

Сл. 9. Пројекат главне фасаде реализоване зграде Државне архиве архитектине Николаја Пешића
Краснова, из 1925. године (извор: Архив Југославије, МГ-КЈ 62 Збирка планова бр. 12)

ције, врло је дисциплинован и лишен случајних решења.⁴⁹ Усмеравајући пажњу на формирање строгог и прочишћеног израза, он гради композицију која одражава узвишени карактер институције. У својој једноставности пројекат репрезентује идеју о величанствености и атемпоралности објекта, што представља један од главних квалитета овог рада. Димитрије М. Леко је формирањем пројекта за зграду Државне архиве започео с кристализацијом свог јединственог уметничког израза, који ће прочишћењу варијанту остварити у наредним деценијама. Елементи попут уједначеног ритма једноставних правоугаоних прозорских отвора, примена декоративних парапета постављених између прозора, као и дугачка уједначена фасадна платна, без истицања једног кулминативног мотива, биће континуирано заступљени у његовом делу. Чини се да је Леко пројектом за зграду Државне архиве антиципирао архитектонску форму виле Селаковић (1923), док се у нешто сведенијој варијанти одједи пројекта за Архиву могу приметити и на Дому Савеза набављачких задруга државних службеника (1927),⁵⁰ као и на скицама за зграду Банске управе на Цетињу (1930).⁵¹ Леко наставља са обликовањем особеног уметничког израза, а чак и на пројекту Министарства со-

цијалне политике и народног здравља (1932), често истицаном као његовом најзначајнијем делу, постоје одређене сличности с пројектом Државне архиве, посебно у карактеристичном третману прозорских отвора и декорације између њих.

Кроз цео опус архитектке биће заступљени неки од поменутих елемената примењених на згради Архиве. Највиши квалитет његовог уметничког израза лежи у стално присутном континуитету и надградњи идеја.⁵² Без истакнутих идејних и стилских заокрета, врло заступљених код архитеката хетерогене југословенске архитектонске сцене, архитекта Леко је свој израз постепено развијао, све време тежећи постизању хармоније и једноставности композиције, којима се формира узвишени израз и безвременост објекта. Постепено редукујући декоративне елементе и градећи аутентичне и прочишћене академске композиције, архитекта Леко је достигао своје циљеве.⁵³

При компарацији композиција фасадних равни Лековог пројекта Државне архиве, и реализованог Красновљевог пројекта (сл. 9), већ на први поглед је јасно да се ради о два виртуозна ствараоца, школована у различитим уметничким центрима, чврсто привржена академском уметничком реч-

нику, али вођена различитим идејним концептима. Док је Леко тежио јасном, прегледном и прочишћеном изразу, архитекта Краснов је био усмерен ка истицању богате фасадне пластике, а у својој композицији имплементира и одређене неоманиристичке елементе. Лакоћи и складном односу отвора према пуном зиду Лекове композиције, супротставља се доминација зида над отвором, која гради извесну тежину и ауторитарност фасада Красновљевог пројекта. Сигурно је да Красновљево здање изражајније одражава моћ и ауторитет државе. Можемо закључити да су оба решења достигла веома високе домете у архитектури Краљевине СХС/Југославије у периоду између два рата. Док Красновљев пројекат физички оплемењује просторне вредности престонице, Леков пројекат остаје забележен у историографским истраживањима.

Пројекат зграде Државне архиве (1922) Димитрија М. Лека носи вишеструки значај за историју југословенске архитектуре. Упркос томе што се

у историографији не сврстава у корпус најзначајнијих радова архитекте Лека, овај пројекат сведочи о његовом високом академском образовању и вештини приликом обликовања јавних здања, која ће и представљати његов најистакнутији допринос југословенској архитектури. Указујући на постепену генезу и кристализацију аутентичног архитектонског рукописа, базираног на постулатима академизма, овај пројекат репрезентује архитекту Лека као ствараоца који није наклоњен изненадним заокретама у свом опусу, већ је потпуно посвећен развијању јасне идеје и визије о начину пројектовања. Истовремено, пројекат осветљава један део комплексне историје зграде Државне архиве, позивајући на даља истраживања.

Сања Д. Кипроски,

историчар уметности, докторанд
Филозофски факултет, Београд
sa.kiproski@gmail.com

НАПОМЕНЕ:

- 1] У домаћој научној историографији животом и делом архитекте Димитрија М. Лека бавило се више истраживача. Међу њима издајамо радове: Маневић 1980: 33–38; Merenik 1986: 91–96; Милетић-Абрамовић 1998; Вујовић 2003: 243; Bogunović 2005: 905–906; Маневић 2008: 220–224; Михајлов 2012: 111–126.
- 2] Према аутобиографским белешкама, ИАУС; Тошева 2018: 167.
- 3] Техничку документацију овог пројекта видети у: Архив Југославије, МГ-КЈ 62, Збирка планова 392.
- 4] Милетић-Абрамовић 1998: 35.
- 5] Опширније о историји институције Државне архиве в.: Исаиловић, Митровић и Шкодрић 2019; Кипроски 2021.
- 6] *Истио.*
- 7] *Истио.*
- 8] Писмо првог директора Државне архиве Михаила Гавриловића, написано 3. марта 1907. године: *Од септембра прошле године Државна Архива налази се у новој згради, која од старије боље исцуњава услове који се траже за усјанову ове врсте. Ну ипак просјор је доста скучен и данас Архива има на расположењу још само три собе, које ће бити ускоро попуњене архивама наших најстаријих судова. На седници од*

3. јануара ове године, Одбор Државне архиве решио је да Вам се, године Министре, ојей представи појтреба нарочитје зграде за Државну Архиву, зграде у којој би било довољно просјора за њено правилно функционисање (Просветни гласник, 1. јул 1909: 548).

Михаило Гавриловић, директор Архиве, подноси извештај Министарству просвете 12. фебруара 1910. године: *На завршетку овој извештаја часиј ми је, године министре, скренути вам њажњу на једно пишање од велике важности за Државну архиву, на пишање о згради за њу. За усјанову овакве врсте тражи се пре свега зграда која треба да одговара особитим пројисима, нарочито да обезбеђује од пожара и од влаге и да има сигурне зајворе. Међутим, наша Државна Архива ојјочела је свој животи у једној рабајној кући, која није исцуњавала ниједан од поменутих услова. Пишање о згради ја сам одмах извео на решење годину министру просвете, оно је пролазило кроз различите фазе, једно време је изледало да ће то пишање бити дефинитивни решено, док све то није одбачено, и 1906. године Министарство узме под кирију кућу у којој је данас Државна Архива. Та кућа далеко је од тога да исцуњава појјино услове које треба да исцуњава, те према томе појјребно је да се Министарство почне поново бавити пишањем о зидану Државне Архиве или закуљењу друге какве зграде, пошто су просјори, којим данас Државна Архива располаже, већ попуњени. (Просветни гласник, 5. мај 1910: 348)*

- 9] Кипроски 2021: 22.
- 10] Кадијевић 2007:102.
- 11] Исаиловић, Митровић и Шкодрић 2019: 105.
- 12] Милетић-Абрамовић 1998: 35.
- 13] Којић 1979: 199.
- 14] Архитекта Леко је током своје каријере учествовао на преко педесет архитектонских утакмица као конкурент, док је као члан жирија допринео регуларном и праведном развоју око тридесет конкурса (Према аутобиографским белешкама, ИАУС).
- 15] Којић 1979: 201, 221; Тошева 2018: 89.
- 16] Милетић-Абрамовић 1998: 35.
- 17] Тошева 2018: 9.
- 18] У периоду између два светска рата у Краљевини СХС/Југославији био је прихваћен приступ расписивања конкурса у дневним и стручним листовима до петнаест дана пре почетка издавања подлога за конкурс, а затим и његове резултате објавити у истим листовима (Којић 1979: 233, 247).
- 19] Према аутобиографским белешкама, ИАУС.
- 20] Којић 1979: 185, 188–189.
- 21] Минић 1964: 49.
- 22] Према аутобиографским белешкама, ИАУС.
- 23] *Истио*.
- 24] Милетић-Абрамовић, 20.
- 25] Минић 1964: 49; Леко 1951–52: 89–121.
- 26] Маневић 2008: 221.
- 27] Милетић-Абрамовић 1998: 74–75; О односу архитектке Лека према ставовима професора Остендорфа видети више у: Леко 1951–1952.
- 28] Несторовић 1973: 372.
- 29] Архитекта Леко је био запослен у Министарству грађевина од децембра 1913. до 1933. године, када је постао ванредни професор на Архитектонском факултету Универзитета у Београду. Своје практично знање и искуство преточио је у успешан педагошки рад. Својим благим приступом и толерантном личношћу, придобио је наклоност генерација студената. Од 1946. године имао је статус редовног професора, а у периоду од 1954. до 1956. године био је и декан Архитектонског факултета Универзитета у Београду. Бавио се превођењем и изучавањем теоретичара архитектуре, како из прошлости тако и из савременог тренутка (Према аутобиографским белешкама, ИАУС; Милетић-Абрамовић 1998).
- 30] Објекат је требало да припада Општини Западни Врачар, која је 1957. године постала део Општине Савски венац (Леко 2006: 267).
- 31] Максимовић 1970: 645.
- 32] *Истио* 1983: 22.
- 33] Ивановић 2004: 125,137; Богуновић 2005: 914; Јовановић 2021: 84.
- 34] Простор између улица Милоша Поцерца, Франша Д'Епера и Булевара ослобођења био је планиран за изградњу управо болничких објеката комплекса Војне болнице (Весковић 2019).
- 35] Покрајац 2017: 85–87; Јовановић и Тошева 2018: 124.
- 36] Године 1919. за изградњу зграде Државне архиве предлаган је простор код кафане „Пролеће”.
- 37] Недић 1977: 306.
- 38] Максимовић 1980: 258.
- 39] Опширније о Универзитетском центру в.: Мађановић 2016: 317–332; Павловић 2017: 109–133.
- 40] Простор Тркалишта је пратио трасу данашњих улица: Београдске, Краљице Марије, Рузвелтове, Булевара краља Александра (Павловић 2017: 113).
- 41] О делу архитектке Краснова објављено је више монографских студија и каталога, од којих истичемо радове: Ж. Шкаламера 1983: 109–129; А. Кадијевић 1994: 181–192; 1997: 221–254; Калинин, Кадиевич and Земљаниченко 2003; Медакковић, Рађеновић и Боровњак 2014; Мађановић 2015: 75–89; Ацовић 2017.
- 42] Опширније о изменама у Генералном урбанистичком плану Београда в.: Вуксановић-Мацура: 2014.
- 43] Кипроски 2021: 24.
- 44] Кадијевић 2005; Тошева 2018: 179.
- 45] Маневић 1972: 19; Кадијевић 2005: 356.
- 46] Више о конкурсном пројекту архитектке Лека и Архитектке Краснова в: Мађановић 2015: 77; ИАБ, 2770-К6-49.
- 47] Више о овоме в.: Леко 1926: 65–66.
- 48] Кадијевић 2005: 205.
- 49] *Нав. дело*: 356.
- 50] Више о објекту в.: Михајлов 2012: 111–126.
- 51] Више о објекту в.: Милетић-Абрамовић: 48.
- 52] Милетић-Абрамовић 1998: 81; Маневић 2008: 223–224.
- 53] *Нав. дело*: 84–86.

ЛИТЕРАТУРА:

- Ацовић, Д.** (2017), *Николај Краснов: албум сећања*, Београд: Хералдички клуб.
- Вогуповић, С.** (2005), *Архитектонска енциклопедија Београда XIX и XX века (II)*, Београд: Београдска књига.
- Весковић, И.** (2019), *Војна болница на Врачару*, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда.
- Вујовић, Б.** (2003), *Београд у прошлости и садашњости*, Београд: Драганић.
- Вуксановић-Мацура, З.** (2014), *Генерални план Београда 1923: комуникација планираној и оствареној*, докторска дисертација, Архитектонски факултет, Универзитет у Београду.
- Гавриловић, М.** (1909), Извештај о раду у Државној архиви за 1906, 1907, 1908 годину, *Просветни гласник*, 1. јул: 548.
- Гавриловић, М.** (1910), Извештај о раду у Државној архиви за 1909 годину, *Просветни гласник*, 1. мај: 548.
- Ивановић, М.** (2004), Архитект Димитрије Т. Леко, *Годишњак града Београда LI* (Београд): 118–142.
- Исаиловић, Б., Митровић, М. и Шкодрић, Љ.** (2019), *Архив Србије: 1898–2018*: Историја институције, Београд: Архив Србије.
- Јовановић, Д.** (2021), Прилози проучавању урбанистичке замисли архитекта Димитрија Т. Лека: Урбанистички пројекат реконструкције Скопља 1914. године, у: Зборник радова XI научностручне конференције Градитељско наслеђе и урбанизам, ур. Мрљеш Р., Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда: 82–93.
- Јовановић, Ј. и Тошева, С.** (2018), Комплекс Клиничког центра Србије: измене просторне целине и окружења у 20. веку и неопходност ревитализације у 21. веку, у: Зборник радова IX конференције Културно наслеђе и друштво, ур. И. Весковић, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда: 119–131.
- Леко, Д.** (1926), Нова зграда Техничког факултета београдског Универзитета, *Технички лист* 5 (Загреб), 65–66.
- Леко, Д.** (1951–52), Остендорфова теорија архитектонског пројектовања, *Зборник радова Архитектонског факултета* (Београд): 1–33.
- Леко, М.** (2006), *Београдске улице и шетње: 1872–2006*, Београд: Завод за уџбенике.
- Калинин, Н., Кадиевич, А. and Земљаниченко, М.** (2003), *Архитектор Височайшего Двора*, Симферополь: Бизнес информ.
- Кадиевић, А.** (1994), Прилог проучавању дела архитектке Николе Краснова у Југославији (1922–1939), *Саопштења XXVI* (Београд): 181–192.
- Кадиевић, А.** (1997), Рад Николаја Краснова у Министарству грађевина Краљевине СХС/Југославије у Београду од 1922. до 1939. године, *Годишњак града Београда XLIV* (Београд): 221–254.
- Кадиевић, А.** (2005), *Естетика архитектуре академизма (XIX–XX век)*, Београд: Грађевинска књига.
- Кадиевић, А.** (2007), *Један век изражења националног смила у српској архитектури (средина XIX– средина XX века)*, Београд: Грађевинска књига.
- Кипроски, С.** (2021), Зграда Државне архиве (1925–1928) у Београду, остварење руског академика Николаја Петровића Краснова, *Наслеђе XXII* (Београд): 21–35.
- Којић Б.** (1979), *Друштвени услови развитка архитектонске струге у Београду 1920–1940. године*, Београд: САНУ.
- Мађановић, М.** (2015), Прилог проучавању Београдског опуса Николаја Петровића Краснова (1922–1939), *Наслеђе XVI* (Београд): 75–89.
- Мађановић, М.** (2016), Architectural shaping of Belgrade University Center (1921–1931), *Zbornik Matice srpske za likovne umetnosti* 44 (Novi Sad): 317–332.
- Максимовић, Б.** (1970), Урбанистички развој Београда 1830–1941, у: Ослобођење градова у Србији од Турака 1862–1868, Београд: САНУ.
- Максимовић, Б.** (1983), *Идеје и стварност урбанизма Београда*: 1830–1941, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда.
- Максимовић, Б.** (1980), Вредности генералног плана Београда од 1923. године и њихово поништавање, *Годишњак града Београда XXVII* (Београд): 239–269.
- Маневић, З.** (1972), *Новија српска архитектура*, у: *Srpska arhitektura: 1900–1970*: Музеј савремене уметности, Београд, mart– april 1972, каталог изложбе, Београд: Музеј савремене уметности: 7–38.
- Маневић, З.** (1980), Dimitrije M. Leko: Naši neimari 1, *Izgradnja* 5 (Београд): 33–38.
- Маневић, З.** (2008), *Лексикон неимара = Encyclopaedia architectonica*, Београд: Грађевинска књига.
- Медаковић, М., Рађеновић Р. и Боровњак Ђ.** (2014), *Николај Краснов – руски неимар Србије*, Београд: Архив Југославије.

- Мереник, L.** (1986), Dimitrije M. Leko, *Moment* 14 (Beograd): 91–96.
- Милетић-Абрамовић Љ.** (1998), *Живот и дело архитекције Димитрија М. Лека*, магистарски рад, Филозофски факултет, Универзитет у Београду.
- Минић, О.** (1964), In memoriam arh. Dimitrije Leko (1887–1964), *Arhitektura urbanizam* 29 (Beograd): 49–50.
- Михајлов, С.** (2012), Дом савеза набављачких задруга државних службеника, *Наслеђе XIII* (Београд): 111–126.
- Недић, С.** (1977), Генерални урбанистички план Београда из 1923. године, *Годишњак рада Београда XXIV* (Београд): 301–310.
- Павловић, М.** (2017), Нови Универзитетски центар међуратног Београда, *Култура* 154 (Београд): 109–133.
- Покрајац, М.** (2017), Допринос архитекте Данила Владисављевића у трансформацији јавних простора Београда крајем XIX и почетком XX века, *Култура* 154 (Београд): 80–92.
- Тошева, С.** (2018), *Грађевинарство у служби државе: делатности и остварења Архитектонског одељења Министарства грађевина у српској архитектури 1918–1941*, Београд: Музеј науке и технике: Друштво конзерватора Србије.
- Шкаламера, Ж.** (1983), Архитекта Никола Краснов (Москва 1864 – Београд 1939), *Свеске ДИУС XIV* (Београд): 109–129.

Summary: SANJA KIPROSKI

THE UNREALIZED PROJECT OF THE STATE ARCHIVES BUILDING (1922) BY ARCHITECT DIMITRIJE M. LEKO

The unrealized project of the State Archives building (1922) is among the earliest works of the prominent architect and university professor of the Technical Faculty in Belgrade, Dimitrije M. Leko. As an invaluable and essential source for achieving a more complete understanding of the opus of an architect, unrealized projects have multiple levels of significance for the study of the history of architecture. The project of the State Archives building was created for a competition held in December 1922, and was one of numerous attempts to create a grand structure intended for the adequate storage and protection of archival material. The topic of developing the State Archives building, which had been a pressing issue since the founding of the institution in 1900, had intensified after the First World War.

There is very little known information about the 1922 competition, which makes it a highly pertinent subject of study. Considering that this was a state facility of exceptional importance, it can be assumed that the competition was announced by the Ministry of Construction, then the largest design bureau in the country. This assumption is further supported by the fact that Leko, who undertook the project, was at the time employed in this ministry. Such a lack of coverage of the announcement of the competition in the daily and professional press was extremely rare in the interwar period, which leads to the assumption that the competition was not of a public nature, but that rather architects were invited to participate.

Despite his young age at the time of submitting his design for the State Archives building, Leko responded to the demands of the task in

List of Figures

- Fig. 1 The proposed location for the realization of the State Archives building on the corner of Šumadijska (today Bulevar Oslobođenja) and Miloša Pocerca (today Pasterova) streets
- Fig. 2 Situational plan of the project of the State Archives building (Archives of Yugoslavia MG-KJ 62 Collection of plans no. 392)
- Fig. 3 Plan of the ground floor according to the project for the State Archives building (Archives of Yugoslavia MG-KJ 62 Collection of plans no. 392)
- Fig. 4 Longitudinal section according to the project for the State Archives building (Archives of Yugoslavia MG-KJ 62 Collection of plans no. 392)
- Fig. 5 Plan of the basement according to the project for the State Archives building (Archives of Yugoslavia MG-KJ 62 Collection of plans no. 392)

a highly skillful manner, clearly expressing his talent for and skill in designing monumental public buildings, which would come to leave a deep impression on the Yugoslav architectural scene. The State Archives building was intended to be situated at a prominent location in the west of Vračar, on the corner of Bulevar Oslobođenja and Pasterova. According to Đorđe Pavlovič Kovaljevski's General Urban Plan (GUP) for Belgrade, officially adopted on 19 July 1924, the State Archives building was intended to retain this corner plot position. However, when it was finally built in 1928, the State Archives building was located within the University campus, developed on the site of a former sports ground, according to a design by the famous Russian architectural academician, Nikolay Petrovich Krasnov. Although the GUP was completely overruled by this action, it can be assumed that the unexpected situating of the State Archives building within the framework of the University Centre was the result of a conviction that the State Archives, as an institution that advocates for the preservation of knowledge about the past and the development of science, belonged within a spatial complex fully dedicated to education. Had it been built in a striking position on the corner of two important streets, as envisaged by the General Urban Plan, the State Archives building would have greatly enriched the ambient values of the western part of the Vračar district.

The plans of the layout and façade planes reflect his focus on detail, precision and an aspiration towards perfectionism, building an image of the architect Dimitrije M. Leko as a disciplined creator, one of the most consistent standard-bearers of Academicism on the Yugoslav architectural scene. The architect's aspiration to achieve complete symmetry within the plan, in accordance with the principles of Academicism, in no way impaired the functionality of the building. A tendency to conceptualize rational and functional spatial assemblies is strongly expressed in Leko's approach, with the building having been meticulously designed, and vertical and horizontal communication links very carefully executed.

The monumentality of the building's façades is centred around both the harmonious relationship of horizontal and vertical elements and the balanced positioning of details in relation to the whole composition. In its strict and refined expression, the project embodies the notions of magnificence and atemporality of the building, with this being one of the main qualities of this work.

With the development of the project for the State Archives building, Dimitrije M. Leko began to crystallize his unique artistic expression, which would come to achieve a more refined form over the coming decades. By highlighting the gradual genesis of Leko's architectural style, as well as the degree of continuity constantly present in his work, this project is of great importance to obtaining a more complete view of the architect's oeuvre.

Sanja D. Kiproski,

Art historian, doctoral student

Faculty of Philosophy, University of Belgrade

sa.kiproski@gmail.com

- Fig. 6 Plan of the first floor according to the project for the State Archives building (Archives of Yugoslavia MG-KJ 62 Collection of plans no. 392)
- Fig. 7 Plan of the ground floor of the constructed State Archives building, by architect Nikolay Petrovich Krasnov (Archives of Yugoslavia MG-KJ 62 Collection of plans no. 392)
- Fig. 8 Facade according to the project for the State Archives building (Archives of Yugoslavia MG-KJ 62 Collection of plans no. 392)
- Fig. 9 Project of the main facade of the realized building of the State Archives, by architect Nikolay Petrovich Krasnov, from 1925 (Archives of Yugoslavia MG-KJ 62 Collection of plans no. 12)